

УГОЛОВНОЕ ПРАВО, УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО

УДК 343.615.2

ОБЪЕКТ СЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 126 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Аліна ГАРКУША,

кандидат юридичних наук,

викладач кафедри кримінального процесу

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

SUMMARY

This article analyzes the main points of view to determine the object of crime in criminal law. The conclusion about the most common concept of the object crime as a social relation and, on this basis, defined the object of the offense under Art. 126 of the Criminal Code of Ukraine – the main direct target of beatings and torture should human health and the additional mandatory – its honor and dignity.

Key words: crime, crime, object of crime, social relations, health, honor and dignity.

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються основні точки зору щодо визначення об'єкта злочину в кримінальному праві. Зроблено висновки про найпоширенішу концепцію об'єкта злочину як суспільних відносин, на цій підставі визначено об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 126 Кримінального кодексу України, а саме: основним безпосереднім об'єктом побоїв і мордування потрібно визнати здоров'я людини, а додатковим обов'язковим – її честь і гідність.

Ключові слова: злочин, склад злочину, об'єкт злочину, суспільні відносини, здоров'я людини, честь і гідність.

Постановка проблеми. Таке концептуальне питання, як об'єкт злочину, однозначно не вирішено в кримінально-правовій теорії. Це стосується передусім того, що саме визнає той або інший автор об'єктом злочину (суспільні відносини, цінності, блага, конкретні сфери життєдіяльності людей тощо). У зв'язку з цим варто визначитись із певною концепцією об'єкта злочину, щоб правильно визначити об'єкт побоїв і мордування.

Актуальність теми. Беззаперечним є те, що об'єктом злочину завжди є те, чому кримінально караним діянням завдається шкода або створюється загроза заподіяння такої шкоди. Але стосовно того, що саме потрібно визначити об'єктом злочину, точиться гостра дискусія серед провідних учених [1; 2; 3]. Особливого значення ця проблема набула останнього часу, з огляду на прийняття нового Кримінального кодексу (далі – КК) України 2001 р., бо визначення поняття, структури та ієрархії об'єктів злочину є фундаментом для побудови й можливого подальшого вдосконалення нового кримінального законодавства.

У радянській кримінально-правовій науці панівною була точка зору, згідно з якою об'єктом злочину є суспільні відносини. Уперше їх було названо об'єктом злочину в інструкції Народного комісаріату юстиції 1919 р. «Керівні начала з кримінального права РРФСР». У теорії кримінального права це положення висловлено в 1924 р. А.А. Піонтковським (сином), який підкреслив, що об'єктом будь-якого злочину є суспільні відносини, які охороняються апаратом кримінально-правового примусу [4, с. 133]. Учення про об'єкт злочину як суспільні відносини розвивали в роботах такі вчені: Б.С. Нікіфоров [5], В.К. Глістін [6], В.Я. Тацій [7], М.Й. Коржанський [8] та ін.

Метою статті є аналіз основних точок зору щодо визначення об'єкта злочину в кримінальному праві й об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 126 КК України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасними прибічниками цієї концепції об'єктом злочину визнаються суспільні відносини, на які посягає злочин, завдаючи їм певної шкоди, і які поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність [9].

Варто зазначити, що подібне уявлення про об'єкт злочину не є таким, що одностайно підтримується всіма вченими. Існують й альтернативні погляди, й такі, що прямо критикують і заперечують останній.

Так, наприклад, на думку А.Ф. Зелінського та В.М. Куца, об'єктом злочину варто визнавати охоронювані законом блага людини та суспільства [1, с. 152]. Для уточнення цієї тези З.В. Ромовська вказує, що можна не бачити й того, що об'єктом кримінально-правової охорони має бути не саме благо, а право на нього [10, с. 54]

П.С. Матишевський і Є.В. Фесенко вважають, що об'єктом злочину мають визнаватись конкретні людські, суспільні або державні цінності, що охороняються кримінальним законом, проти яких спрямовано злочинне діяння і яким воно може заподіяти або спричинити шкоду [11, с. 97; 2, с. 75].

С.Б. Гавриш під час формулювання концепції об'єкта злочинів пропонує використовувати формулу «об'єкт – правове благо», яка, на його думку, вдало поєднує в собі, з одного боку, вказівку на специфіку кримінального права (кримінальна відповідальність настає лише за посягання на охоронювані законом блага), а з іншого – вказівку на реальне благо як охоронювану цінність [12, с. 15].

Власний погляд на об'єкт злочину подає В.М. Трубников. Він пропонує назвати суспільні відносини «соціальною оболонкою» та представити їх у вигляді первинного об'єкта злочинного посягання, а реальні об'єкти – у вигляді вторинних об'єктів, які знаходяться всередині соціальної оболонки [13, с. 88]. Далі дослідник розвинув свою теорію.

Він, різко розкритикувавши концепцію об'єкта злочину як суспільні відносини, пропонує повернутися до класиків-зачинателів вітчизняного кримінального права й уважає доцільним визнавати об'єктом будь-якого злочину права і свободи людини та громадянина [14, с. 14–18].

Г.П. Новосолов розробив власну універсальну концепцію, згідно з якою злочин заподіює або створює загрозу заподіяння шкоди не чомусь (якомусь благу, інтересу, праву в об'єктивному чи суб'єктивному сенсі, правовідносинам, суспільним відносинам тощо), а комусь, тобто індивіду, групі осіб або всім членам суспільства. У цьому разі стає очевидною необхідність критичного оцінювання низки положень вітчизняної кримінально-правової доктрини, що стосуються уявлень про сам об'єкт злочину, поняття злочину, його ознак і співвідношення зі складом злочину, а також регулюються кримінальним правом суспільних відносин, правовою природою порушеної діянням заборони, цілями й завданнями кримінального законодавства, його місцем і призначенням у системі соціальних регуляторів [15, с. 64–66].

В.П. Смельянов, загалом погоджуючись із таким висновком, уточнює, що не кожний злочин посягає безпосередньо на людину, він може заподіяти йому шкоду опосередковано, шляхом впливу на умови його життя й середовище існування. Він уважає, що, вчиняючи злочин, винна особа безпосередньо посягає на охоронювані кримінальним законом конкретні сфери життєдіяльності людей, які й виступають як безпосередні об'єкти злочинів як реальних явищ дійсності [16, с. 10; 17, с. 72–73; 18, с. 135].

О.М. Костенко вказує, що сутність усіх злочинів полягає не в тому, що вони посягають на безпеку суспільства, тобто є суспільно небезпечними, а в тому, що вони є виявом сваволі й посягають на встановлений у суспільстві за допомогою законодавства порядок, необхідний для безпеки людства [19, с. 26–28]. На продовження цієї концепції А.В. Ландіна зазначає, що об'єкт злочину – це охоронюваний кримінальним законом порядок відносин між людьми, що виникають у суспільстві щодо матеріальних і нематеріальних предметів. Останні ж є предметами злочинів [20, с. 279].

Найповніший і «найсвіжіший» аналіз усіх можливих точок зору щодо об'єкта злочину в кримінальному праві подано в роботі Є.В. Лащука та А.А. Музики. Автори дійшли висновку, що об'єкт злочину потрібно розуміти у вузькому (суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом, суб'єктам яких завдана істотна шкода або створена загроза її заподіяння) і широкому (елемент складу злочину, що охоплює суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом, суб'єктам яких завдана істотна шкода або створена загроза її заподіяння (обов'язкова ознака), а також включає потерпілого від злочину і предмет злочину (факультативні ознаки)) значеннях [21, с. 56].

Уважаємо, що саме так доцільно розуміти об'єкт злочину. Підтвердженням цьому можуть бути слова знову ж таки Є.В. Лащука та А.А. Музики щодо того, що вони не заперечують права на існування будь-якої концепції об'єкта злочину. Очевидно, не існує (і, мабуть, не може існувати) універсальної теорії (концепції) об'єкта злочину. Тому власну позицію автори не розглядають як «істинну останньої інстанції». Ми також ставимося з повагою до юридичної наукової спадщини – дореволюційної, радянської, а також до поглядів сучасних юристів [21, с. 15].

Н.О. Тимошенко із цього приводу зазначає, що блага, цінності, життєві інтереси існують тільки в межах соціальних відносин, які склалися в суспільстві на певному етапі його розвитку. Поняття «цінність», «благо», «інтерес» похідні від суспільства (яке в цьому питанні

вона пропонує розуміти як певну сукупність суспільних відносин), а тому і їх правова оцінка неможлива поза цими відносинами [22, с. 115].

У зв'язку з цим слушною є вказівка В.В. Шаблісто-го, що проблеми щодо об'єкта злочину та його структури мають суперечливий і дотепер дискусійний характер, оскільки саме визнання об'єкта злочину суспільними відносинами може стати причиною виникнення дискусії, яка, на його думку, допоможе зняти проблемність визначення безпосередніх об'єктів будь-яких злочинів. Більше того, суспільні відносини як об'єкт злочинів розглядаються у своїй більшості в межах Загальної частини кримінально-правової науки, оскільки більшість авторів, будучи прихильниками зазначеної концепції, досліджують окрему норму Особливої частини кримінального закону та вказують на конкретні або блага, або цінності, або на права і свободи, або сфери життєдіяльності людей, на які посягає злочин [23, с. 126].

Оскільки до сьогодні всі наукові дискусії відбуваються щодо визнання чи невизнання як об'єкта злочину саме суспільних відносин, то об'єкт побоїв і мордування будемо досліджувати саме із цієї позиції, адже за крилатим висловом давнього мислителя Сократа: «У спорі народжується істина».

Саме тому дослідження кримінальної відповідальності за побої й мордування неможливе без встановлення тих об'єктів, які поставлено від охорону в ст. 126 КК України.

Є.Д. Булавін уважає основним безпосереднім об'єктом мордування здоров'я людини, а додатковим – її честь і гідність [24, с. 56]. Такої самої думки дотримується Ю.Л. Санджиров [25, с. 45].

П.М. Кабанов дійшов висновку, що безпосереднім об'єктом як побоїв, так і мордування є не тілесна недоторканність, а здоров'я людини, яке зі своїми наслідками не викликає юридично значимої втрати загальної працездатності [26, с. 4].

Р.М. Шагвалієв зараховує побої й мордування до багатооб'єктних злочинів. Дослідник пропонує основним безпосереднім об'єктом побоїв і мордування визнавати безпеку здоров'я людини, додатковими – свободу та фізичну (тілесну) недоторканність особи, факультативними – честь і гідність і (в разі мордування) здоров'я особи [27, с. 6].

Ю.С. Пестерева, дослідивши тільки мордування (в КК РФ побої й мордування передбачено в різних статтях Особливої частини), пропонує безпосереднім об'єктом мордування визнавати безпеку фізичного та (або) психічного здоров'я [28, с. 59].

В.Г. Веніамінов на основі системно-структурного й функціонального аналізу суспільних відносин, що забезпечують особисту недоторканність, а також порівняльного аналізу цінності всіх суспільних відносин, які є безпосередніми об'єктами побоїв і мордування, робить висновок, що основним безпосереднім об'єктом побоїв і мордування є честь і гідність людини. Додатковим безпосереднім об'єктом цих злочинів є недоторканність особи. Факультативним безпосереднім об'єктом побоїв і мордування, тобто таким, якому не в усіх випадках учинення цих злочинів заподіюється шкода, є здоров'я людини. Саме посягання на честь і гідність визначає сутність цих злочинів [29, с. 77].

Е.А. Багун уважає, що юридичну природу складів, передбачених ст. ст. 116 (побої) і 117 (мордування) КК РФ, правильно відображає позиція, відповідно до якої об'єктом цих злочинів є здоров'я людини [30, с. 81].

С.С. Яценко дещо своєрідно підійшов до визначення об'єкта побоїв і мордування та пропонує розуміти під останнім здоров'я іншої людини [31, с. 246]. Такої самої думки дотримується Г.М. Борзенков і визначає здоров'я як

фізіологічний стан організму на момент учинення злочину [32, с. 103, 116].

В.І. Борисов і В.М. Куц зазначають, що об'єктом цих злочинів є фізична, тобто тілесна, недоторканність людини [33, с. 60].

Навівши основні точки зору вчених щодо об'єкта побоїв і мордування (інші відрізняються несуттєво), спробуємо виробити власну позицію із цього питання.

Найчастіше дослідники об'єктом побоїв і мордування вказують здоров'я людини. Уважаємо, що ця точка зору має своїм підґрунтям канонічні основи вітчизняної кримінально-правової науки, відповідно до положень якої структура Особливої частини КК України побудована за принципом родового об'єкта злочину (відповідні назви 20 розділів) і безпосередній об'єкт повинен знаходитися (не може виходити за межі) родового. Отже, якщо розділ II Особливої частини кримінального закону називається «Злочини проти життя та здоров'я особи», то всі його норми охороняють або життя, або здоров'я особи. Звідси об'єктом побоїв і мордування є здоров'я людини.

Практично безапеляційну аргументацію на користь визнання об'єктом розглядуваних злочинів здоров'я наводить Г.М. Борзенков. Учений указує на те, що наявність поняття тілесного ушкодження, розладу здоров'я деяким дослідникам давала змогу зробити висновок, що об'єктом злочину може вважатися не здоров'я потерпілого, а «тілесна недоторканність» або «організм людини». Деякі науковці, які прирівнювали злочини проти здоров'я до тілесних ушкоджень, вважають, що побої й мордування не можуть розглядатися як злочини проти здоров'я, бо вони спрямовані не на порушення анатомічної цілісності й фізіологічних функцій органів і тканин, а на спричинення потерпілому фізичного болю. Для такої думки немає підстав. Із погляду медицини фізичний біль – це не тільки сигнал про неблагополуччя в організмі. Біль сам по собі завдає шкоду здоров'ю, будучи специфічною реакцією живого організму на ушкоджувальну дію. Багато виявів цієї реакції можуть бути зафіксовані об'єктивно: звуження судин, підвищення кров'яного тиску, згорання крові, вміст у ній цукру тощо. Побої й мордування – це спосіб дії, наслідком якої може бути шкода здоров'ю будь-якого ступеня, аж до тяжкого. Закон вважає ці дії небезпечними та карає їх залежно від наслідків. Якщо ж наслідки не настали (або не встановлені), побої й мордування розглядаються як самостійний злочин, своєрідний «усічений склад» спричинення шкоди здоров'ю [32, с. 103–104].

Нам залишається лише погодитися з Г.М. Борзенковим і більш детально розвинути його точку зору, оскільки вона не стосується додаткових об'єктів побоїв і мордування.

Наука кримінального права взагалі оперує двома основними класифікаціями об'єктів злочину: по вертикалі та по горизонталі. Вертикаль включає в себе загальний, родовий (деякі вчені виділяють ще видовий) і безпосередній об'єкти, а горизонталь на рівні безпосереднього – основний, додатковий, який, у свою чергу, ділиться на обов'язковий і факультативний [12, с. 104–108]. Ми свідомо не будемо розкривати особливості кожного виду об'єкта злочину, оскільки це буде як і штучним розширенням обсягу загального дослідження, так і виходом за його межі. У зв'язку з цим надалі будемо вживати ці поняття без розкриття їх загальновідомого змісту.

На підставі викладеного під основним безпосереднім об'єктом побоїв і мордування варто розуміти здоров'я людини.

Що стосується додаткових об'єктів цих злочинів, то яскравим прикладом їх наявності може бути такий.

Так, Любарський районний суд Житомирської області 05.02.2009 розглянув кримінальну справу, в ході якої встановлено таке. 22.12.2008 близько 9 год. С. перебувала на

вул. с. Липно Любарського району, де на імпровізованому базарі, будучи приватним підприємцем, реалізовувала товари. У цей час до неї підійшов К. й несподівано зробив спробу скинути з прилавка належні їй товари, а коли вона намагалася захистити своє майно від брутального посягання, то К., грубо принижуючи її честь і людську гідність, схопив її руками за шию і, притиснувши до автомобіля, став душити, цинічно ігноруючи при цьому крики присутніх людей із вимогами припинити насильство. Насильницькі дії щодо неї припинені людьми, які були присутні на базарі. У результаті дій нападника С. заподіяно фізичного болю й матеріальної шкоди, бо того ж дня вона вимушено зверталась за медичною допомогою до лікаря й понесла затрати на придбання ліків у сумі 60 грн. Також неправомірними діями К. С. заподіяно значну моральну шкоду, яку вона оцінює в 1 500 грн., адже відкрите фізичне знущання та демонстративна наруга над нею в присутності багатьох громадян призвели до глибокого морально-психологічного стресу, наслідки якого вона переживає до цього часу [34].

Висновки. Отже, багато питань ще залишається поза увагою або потребують додаткового поглибленого дослідження. І це тому, що в наш час швидкого розвитку суспільних процесів важко охопити все різноманіття розглядуваної комплексної наукової проблеми, якою є питання об'єкта злочину. Тому маємо впевненість, що наукові пошуки в цьому напрямі будуть продовжені [35, с. 254].

Як показали результати вивчення архівних кримінальних справ (проваджень) і відмовних матеріалів, практично в усіх випадках побої або мордування супроводжуються приниженням людської гідності й честі. Якщо навіть відсутні дані про посягання на них, то потерпілі вказують на приниження своєї честі й гідності у зв'язку з необхідністю звернення до слідчих, прокурорських чи судових органів за захистом і відновленням порушених прав. Усе це супроводжується необхідністю розкривати певні обставини особистого життя, тоді як нормальним є бажання кожної людини зберегти їх у таємниці.

Саме тому основним безпосереднім об'єктом побоїв і мордування пропонуємо визнавати здоров'я людини, а додатковим обов'язковим – її честь і гідність.

Список використаної літератури:

1. Зелінський А.Ф. Об'єкт злочину і структура Особливої частини Кримінального кодексу / А.Ф. Зелінський, В.М. Куц // Вісник Університету внутрішніх справ. – Харків, 1997. – Випуск 2. – С. 148–154.
2. Фесенко Є. Цінності як об'єкт злочину / Є. Фесенко // Право України. – 1999. – № 6. – С. 75–78.
3. Кривуля О.М. Чи можуть бути суспільні відносини об'єктом злочину? / О.М. Кривуля, В.М. Куц // Вісник Університету внутрішніх справ. – Харків, 1997. – Випуск 2. – С. 70–75.
4. Пионтковский А.А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Курс советского уголовного права: Общая часть / А.А. Пионтковский. – М.: Госюриздат, 1961. – 666 с.
5. Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву / Б.С. Никифоров. – М., 1960. – 226 с.
6. Глистин В.К. Проблема уголовного-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений) / В.К. Глистин. – Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1979. – 127 с.
7. Тацій В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В.Я. Тацій. – Х.: Выща шк.; Изд-во при ХГУ, 1988. – 198 с.
8. Коржанський М.Й. Об'єкт та предмет злочину: [монографія] / М.Й. Коржанський. – Дніпропетровськ: Юр. акад. МВС; Ліра ЛТД, 2005. – 252 с.

9. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Л.М. Кривоченко та ін.] ; за ред. проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-е вид., перероб. і допов. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
10. Ромовська З.В. Проект Кримінального кодексу України очима цивіліста / З.В. Ромовська // Вісник Верховного Суду України. – 1999. – № 6. – С. 54.
11. Матишевський П.С. Кримінальне право України: Загальна частина : [підручник для студ. юрид. вузів і фак.] / П.С. Матишевський. – К. : А.С.К., 2001. – 352 с.
12. Гавриш С.Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений / С.Б. Гавриш // Право и политика. – 2000. – № 11. – С. 4–15.
13. Трубников В.М. Новый взгляд на объект преступления / В.М. Трубников // Право і безпека. – 2002. – № 1. – С. 81–88.
14. Трубников В.М. Поняття об'єкта злочину з нових позицій / В.М. Трубников // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право». – 2009. – № 6. – С. 14–18.
15. Новоселов Г.П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Г.П. Новоселов. – М. : НОРМА, 2001. – 208 с.
16. Емельянов В.П. Понятие объекта преступления в уголовно-правовой науке / В.П. Емельянов // Право і безпека. – 2002. – № 4. – С. 7–11.
17. Емельянов В.П. Концептуальные аспекты исследования объекта преступлений / В.П. Емельянов // Право и политика. – 2003. – № 2. – С. 67–77.
18. Емельянов В.П. Визначення об'єкта злочину у кримінально-правовій науці: дискусійні питання / В.П. Емельянов // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 2. – С. 125–135.
19. Костенко О.М. Роль доктрини в кримінальному праві / О.М. Костенко // Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку. – Вип. 1 : Матеріали міжвузівської наукової студентської конференції 30 січня – 2 лютого 2000 р. – Косів, 2000. – С. 26–28.
20. Ландіна А.В. Проблема визначення об'єкта злочину в кримінальному праві / А.В. Ландіна // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19–20 квітня 2012 року / упорядники: Є.О. Письменський, Ю.Г. Старовойтова ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 276–280.
21. Музыка А.А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : [монографія] / А.А. Музыка, Є.В. Лапчук. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2011. – 192 с.
22. Тимошенко Н.О. Загальнотеоретичні аспекти проблеми поняття об'єкта злочину та його структури / Н.О. Тимошенко // Право і суспільство: наук. журнал. – 2011. – № 4. – С. 113–117.
23. Шаблистий В.В. Проблеми кримінально-правової охорони суспільних відносин / В.В. Шаблистий // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право». – 2010. – Випуск 8. – С. 122–126.
24. Булавін Е.Д. Уголовная ответственность за истязание : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Е.Д. Евгений. – Ставрополь, 2008. – 181 с.
25. Санджиев Ю.Л. Побои и истязания в системе преступлений против здоровья: криминологическая характеристика и предупреждение : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Ю.Л. Санджиев. – Ростов-на-Дону, 2008. – 195 с.
26. Кабанов П.Н. Уголовная ответственность за побои и истязание : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / П.Н. Кабанов. – М., 2006. – 25 с.
27. Шагвалиев Р.М. Ответственность за побои и истязание по уголовному праву России и зарубежных стран : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Р.М. Шагвалиев. – М., 2011. – 27 с.
28. Пестерева Ю.С. Уголовно-правовая характеристика истязания : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Ю.С. Пестерева. – Тюмень, 2008. – 200 с.
29. Вениаминов В.Г. Уголовная ответственность за побои и истязание : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / В.Г. Вениаминов. – Саратов, 2005. – 184 с.
30. Багун А.Э. Ответственность за побои и истязание по уголовному кодексу Российской Федерации : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Э.А. Багун. – Оренбург, 2007. – 216 с.
31. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [П.С. Матишевський, Є.В. Фесенко, С.Д. Шапченко та ін.] ; за заг. ред. С.С. Яценка. – 4-те вид., перероб. та доп. – К. : А.С.К., 2005. – 848 с.
32. Борзенков Г.Н. Квалификация преступлений против жизни и здоровья : [учебно-практическое пособие] / Г.Н. Борзенков. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2005. – 144 с.
33. Борисов В.И. Преступления против жизни и здоровья: вопросы квалификации / В.И. Борисов, В.Н. Куц. – Х. : Консум, 1995. – 104 с.
34. Архів Любарського районного суду Житомирської області. Кримінальна справа № 1-24 за 2009 р.
35. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : [монографія] / В.Я. Тацій. – Х. : Право, 2016. – 256 с.